

JIRÍ STANĚK

NĚKOLIK PODOB EMIGRACE V ČESKÉ PRÓZE DEVADESÁTÝCH LET

Téma emigrace v české próze uplynulého desetiletí bylo často vnímáno – a zvláště v období polistopadového boomu zájmu o jakýkoliv ineditně vydaný titul – nejen jako příběh více či méně konkretizovaného exulanta, ale jako zpráva či dokument o světě svobody a demokracie. Jistý model emigrace se stal normou, čtenář si nejednou „nadinterpretovával“ texty ve smyslu slov V. Bělohradského: „*Nebyly to hranice mezi zeměmi, ale mezi dvěma ideologicko – mocenskými bloky, mezi dvěma póly definujícími rozhodující kontext doby. Všechny texty, svědectví lidské zkušenosti a výpovědi, které přicházely z pólu »našeho«, byly v něm »nadinterpretovány« jako »kritika« systému a čteny jako svědectví o situaci jednotlivce v totalitarismu*“¹.

Dlouho pěstovaná a obecně sdílená představa, že do exilu odešla intelektuální elita národa, vzala brzy za své, „odlivová“ vlna posrpnové emigrace odplavila za dvacet let od tuzemských břehů nejen ty, kteří – obrazně řečeno – usilovně veslovali proti jejímu proudu, a logicky tak nabídla množství diferencovaných pohledů zvláště poté, co se podřízenost ideologickému paradigmatu uvolnila. Došlo k podstatnému posunu ve zpracování tématu: patřičně poučení autoři ochotně nabízejí, co může přinést (a přináší) kasovní úspěch: složité existenciální drama bylo účelově zjednodušeno na několik osvědčených prefabrikátů smíšených v koktejl dobrodružnosti, akčnosti, sexu, pornografie, násilí, obscenit a vulgarismů, jejichž funkčnost je povětšinou diskutabilní (jistě „vystřízlivění“ z tématu exilu v souvislosti s přijetím polistopadového vydání knih J. Vejvody připomněl např. V. Křivánek)². Volím-li pro své poznámky k několika pohledům na emigraci níže uvedené autory, pak proto, že mne zajímá, jak

¹ V. BĚLOHRADSKÝ, *Exil a Metalog*. Host 2000, č. 5.

² V. KŘIVÁNEK, *Návraty do ztracených rájů* - dílo Jaroslava Vejvody (K situaci v recepci posrpnové exilové literatury). In: *Jak reflektujeme českou literaturu vzniklou v zahraničí*. Sborník referátů a diskusních příspěvků z konference uspořádané 24.–25. 11. 1999 Obcí spisovatelů, Ústavem pro českou literaturu AV ČR a Centrem Franze Kafky. Praha 2000, s. 149.

tvůrci tak odlišní (I. Pekárková, I. Hercíková, J. Drašnar, V. Třešňák) drama emigrace konstruuje, přínosná by mohla být i přítomnost žen v mém výběru vzhledem k obecněji pocívanému absenci ženského aspektu v oblasti literární autobiografie³. V sledovaných dílech krystalizují dvě klíčové situace:

1) život v normalizovaném socialistickém Československu s tradičními průvodními atributy (devastace hodnot etických, estetických, právních, mezilidských vztahů, korupce atd.), s nimiž se protagonistka potýká, rozhodování (uvažování o emigraci) a s tím související řešení dalších otázek dílčích (volba země, způsob odchodu, jazykové předpoklady), ale především náležitě pádná prezentace důvodů legitimujících emigraci.

2) „konečně ve svobodném světě“, jeho reflexe („náraz“ svobody, rozladění ze zklamaného očekávání, z jeho jinakosti, jazyková bariéra, styk s českou exilovou komunitou, specifika „svobodného světa“, případně zkušenost s polistopadovým Československem).

J. Drašnar, I. Pekárková a zčásti V. Třešňák (ve druhé knize) tematizují ještě samotný akt emigrace, její průběh a následný pobyt ve sběrném lágru

Ad 1) Jakkoliv u Pekárkové dominuje sex (později neskrývaná prostituce) – nebo právě proto – snaží se ve své prvotině (*Péra a perutě*) o to usilovněji hledat důvody legitimující narůstající zhnusení režimem a vedoucí hlavní protagonistku k emigraci. „Argumenty“, jimiž se Viola snaží přikrýt svoji promiskuitu „on the road“, pocházejí většinou ze tří sfér vnímaných tradičně jako sociálně citlivé: vzdělávání (při jejím líčení vlastních „studií“ zvláště povedené), zdravotnictví a ekologie a chmurné a neveselé se jí jevíly i vyhlídky do budoucnosti. V textu směřujícím zřejmě především k českému čtenáři v exilu nemohl chybět patos, slzičky, sex, ani jistá dávka siláctví ve výrazivu a až komické atributy pokleslé literatury („*Bylo pár parkovišť na Jižní Trase, kde jsem se pohádala, ba i poprala s některým z chlápků, co nepochopili a usilovali přiblížit se ke mně úlisnými nabídkami byznysmenů, jistých si svým zbožím. Svými mejdlíčky a voňavkami*“). Svoji čest Viola brání ovšem toliko před některými „úlisnými byznysmeny“, neboť mejdlíček i voňavek má záhy plnou kabelu. Problémy se svým sexappealem má i na druhé straně barikády při jednání s veřejnou bezpečností a netřeba velkého důmyslu, abychom uhodli („*No ano, bradavky jsem nechala trošku prosvítat*“). Zatímco kupříkladu Drašnar (před ním Pelc) líčí mizérii normalizace jakoby zdola, z pohledu undergroundu či bezskrupulózní „zlaté mládeže“,

³ „Těžšíště současného bádání spočívá v hledání poetiky ženské autobiografie.“ A. FINCK, Pojem subjektu a autorství. In: *Úvod do studia literární vědy*. Praha 1999, s. 286.

Pekárková se snaží vzbudit dojem, že Viola a její guru, „šoustálista“ Patrik, jsou reprezentanty dokonce jakési nadnárodní komunity („*Bylo nás příliš mnoho, těch trpících národů malých i velkých*“). Absolvuje i další „povinné cviky“: není možné zapomenout na Romy („...škaredá cikánská holčička s bolestnými očima, jež se v předdveřích činžáku nabízí kolemjdoucím“, „...špinavá, nečesaná cikánská holčička, jež levou rukou zdvihá sukně a spodničky a pravou natahuje pro milodar“) či na „venkovský kostelík naklánějící se ke straně před očima venkovanů, kteří ho nesmějí opravit“, zvláště působivá je recidiva květnaté dikce propagandistické žurnalistiky 50. let („*ve spárách mezi idejemi, jichž komunističtí dlaždiči zanechali dost a dost*“). A nechybí ani obrázek jakoby vyvedený Mistrem Škvoreckým: „...opilý důchodce držící láhev rumu spí na Rudém právu (...) a pod zpola rozepnutým poklopem jeho prastarých pomočených kalhot se ztrácí titulek o průběhu oslav VŘSR“.

Je zřejmé, že také rozhodování Violy, zda zůstat, či nikoliv, je v její situaci relativně snadné – figurka Patrik umírá, babička je nemohoucí a zlá, příroda i lidé kolem šediví. Skutečné důvody rozhodnutí si sice Pekárková schovala až na začátek druhé knihy (*Kulatý svět*), nicméně nebylo nijak obtížné je uhodnout („*Za clonou kapesníku si trochu usínám a trochu přemítám o deseti chlapech na každém prstu, o vzrušující, ale nebezpečné orientální muzice, o lágru, o práci (...) ale hlavně o těch deseti chlapech na každé prst, o měsíci, který za chvíli vyjde, a o tom, že dneska, zrovna dnes, nemám kurník s kým vrzat*“).

Nemám v úmyslu polemizovat, do jaké míry odpovídaly některé autorkou uváděné atributy skutečnosti, literatura zůstane literaturou, ale nemohu se zbavit dojmu, že naroubováním všeho na všechno vznikl hybrid (vyhovující zřejmě vkusu jak exilového, tak polistopadového publika domácího, zpracovaného amerikanizovanou televizní pakulturou), který se ocitl na opačném pólu kvalitativního spektra než dílo příkladně Vejvodovo, nemluvě o Hostovském, Součkové aj.

Suma knížek I. Hercíkové (*Klára, holub růžový; K domovu se nedtvej, anděli; Hester; Vášeň*) je nabita podstatně jemnější municí, jak to odpovídá ostatně kultivovanosti v uměleckém světě etablované autorky, i zde však dominuje „*fallocentrický princip*“⁴ – erotická vášeň a touha. Pro způsob i důvody svého odchodu do USA její hrdinky jako by nepatřily do této společnosti, neemigrují a jejich obtíže, pokud ostatně jaké mají, jsou zcela jiného druhu. Přesto na ně v Americe čekají palčivé otázky a způsobem uvažování a reflexe svých – vzhledem k ostatním poněkud atypických – existenciálních situací mohou být čtenářům (čtenářkám zvláště) dokonce mnohem

⁴ Viz pozn. 2, s. 287.

bližší třeba než Pekárkové Viola, ačkoliv třeba Manhattan může být jen efektní a atraktivní kulisou pro „mondénní dámské porno“ (V. Novotný). Hercíkové Klára např. (*Klára, holub růžový*) odůvodňuje své rozhodnutí provdat se do USA zcela nepoliticky, jakkoliv i ona se snaží od poměrů v Československu emancipovat („*Ten únavný deprimující režim, který i lidi nepříliš politické, jako byla ona, zbavoval chuti do života. Viděla kolem sebe tolik bezpráví, tolik schopných umělců nemohlo pracovat, tolik lidí se různě prostituovalo, jen aby přežili*“), je ale též schopna anticipovat případné obtíže v novém prostředí („*Amerika je správná země, jen nevěděla, jestli je to správná země pro ni, nebo spíš jestli je ona správná osoba pro Ameriku*“). Hercíkové hrdinky jsou sice ponižujícího pobytu v lágru i rizika ilegálního přechodu státních hranic ušetřeny, tím více klidu a prostoru (a především zkušenosti) jim zbývá pro sebereflexi, v níž nechybí ani sebeironie (začátek její prózy *Klára, holub růžový* např. připomíná poněkud Kunderův *Žert*, pocity odcizení provázající úvodní svatební obřad, únava, rezignace, deziluze se přenášejí i do americké etapy života, kde ironický osten nešetří sousedy, přátele, známé, manžela i děti, kuchyňské vynálezy, šekovou knížku).

Nápadným rysem Třešňákových povídek (*U jídla se nemluví, Klíč je pod rohožkou*) je, že na rozdíl od předchozích se jeho protagonista a vypravěč neemancipuje od normalizované komunity. Zatímco Pekárková a Drašnar nectnosti režimu víceméně popisují (u Hercíkové, jak řečeno, se s nimi setkáme pouze v podobě nepodstatných marginálií), Třešňákův Papež je skutečně prožívá „až na dno“, setrvává v průšvihů skutečnosti, neuniká do paralelních komunit, k drogám, promiskuitě, nepropíjí se do bezvědomí, uchovává kontinuitu paměti. Rozhodnutí emigrovat není náhlé, uzrává pomalu, postupně a nelehce, když si uvědomuje „*nemožnost této reality účinně vzdorovat*“⁵, narůstání marasmu v próze *U jídla se nemluví* (malíř Horváth v povídce *Babylon*, blesková likvidaci rozsypaného nákladu špaget z převráceného kamionu či sněžení hlídacího psa – *Vatikán*, metafora kaširovaných filmových kulis a socialistické skutečnosti – *Babylon*, četné motivy emigrace – Polka, přítel Robertek v pov. *Babylon*, stále přítomný motiv zdi atd.), či v případě p. Praga (*Klíč je pod rohožkou*) brutální nátlak vyšetřovatelů StB. Emigrace jim není „útekem před něčím“, spíše odchodem za uchováním či obnovou vědomí lidské důstojnosti.

J. Drašnar člení svoji prvotinu *Desperádos informačního věku* do tří oddílů. V prvním (*Mozky, smečky, koncentráty*) rozhodnutí emigrovat zraje z příčin poněkud nejasných. Vypravěč téká v prostoru a čase mezi touhou, zhnusením, ostrou

⁵ A. DRDA, *Služba proběhla bez závad*. Kritická Příloha RR 1996, č. 7, s. 82.

nekompromisní střízlivostí i kocovinou, mezi skandály (na fakultě, na kurzu ruštiny – snad nejrozsáhlejší a nejucelenější pasáž knihy), s averzí sleduje kariéry spolužáků a vrstevníků, nešetří disidenty („*Později přišlo pár disidentů patrně oslavovat nějaké vítězství lidských práv. Nesnášel jsem ty kecy o Helsinských dohodách*“). Sny, vize, halucinace vyvolávají dojem intenzivního prožitku, sugestivní atmosféry doby – nešetří absurditami, černým humorem, groteskou (scéna z pohřbu babičky). Kontinuitu udržují povětšinou kocovinou poněkud zastřené vzpomínky nebo setkání s pamětníky, sám si vybavuje mnohá bezpráví, rozčarování z kamarádů, učitelů na FAMU („*Nebyl jsem žádnéj máminčin mazánek a znal jsem pěkný hajzly, ale nikdy předtím jsem neviděl takovou verbež jako pedagogický sbor na filmové fakultě. Nemohl jsem je vystát. Jejich dětinské manýry a mindráky mě iritovaly. Mnoho jsem o nich přemýšlel. Zkoumal jsem je, jako děti zkoumají své hovno*“), z předsrpnových ideálů („*Okupace nás brzo přestala zajímat. Strávili jsme ji chlastáním. Podávat alkohol bylo sice přechodně zakázaný, ale my jsme stejně pili. Lidi byli našťavaný. Ječeli na nás: ‚Neslyšeli jste, co říkal soudruh Dubček?‘ – ‚Soudruh Dubček nám může políbit prdel.‘ Myslel jsem si, že nás zlynčujou, ale patrně si to rozmysleli. Dostávalo by se jim asi podstatně hůř zpátky do strany*“), znechucení z jakékoliv pracovní činnosti („*Ale z jedné věci se mně dělalo ještě víc na blití. Vidina vstávání v pět třicet ráno. Vidina mechanický práce osm hodin denně, den za dnem, prcaný mistrem, který mě nenávidí, protože mám větší slovní zásobu*“). Před každou možností zlepšení se objeví nepřekročitelná překážka, nejčastěji z „žaludečních důvodů“ („*Mohl jsem dostat svůj vlastní hotel jako vedoucí, ale musel bych se připojit k jeho (ředitelově – JS) gangu, což znamenalo úplatky a spolupráci s StB*“). Rozhodování vypravěčovo je často impulzivní, realita je nahlížena ve fragmentech, v útržcích a náhodou spojených řetězcích příčin. Do emigrace odchází hledat jakousi vnitřní harmonii. Samotný akt emigrace zachycen není, jen letmo je na počátku druhé části knihy zmíněn zájezd do Vídně.

Ad 2) Ilegální překonání státní hranice bylo dramatickou situací par excellence, jak Pekárkové Nada (*Kulatý svět*), tak hrdina Drašnarův a nakonec i Třešňákův pan Prag ji však zvládnou bez potíží a možná poněkud „neliterárně“ vklouznou do pramálo vlídné náruče Západu. Peklo začíná paradoxně až tam, ve svobodném světě. I. Pekárková nechává Nađu „protáhnout“ hrůzným a bezohledným prostředím lágru (Treiskirchen), kde je mladá žena druhem nejohroženějším. Téměř hermeticky uzavřený lágrový svět, jehož průvodním zjevem je regrese člověka na nejprimitivnější formy života a v němž je možné podlehnout, nebo se přizpůsobit. Ztráta intimity, hysterie, nenávisť, apatie, otupělost, vnitřní odumírání, necitlivost jako nezbytné pod-

mínky přežití, sotva zřetelná hranice mezi lidstvím a stádním zvířetem – to jsou některé atributy lágrového světa. Ale Nada zčásti díky štěstí, zčásti díky elasticitě svého pohlaví i jasnému cíli (přežít!) prožije krušné měsíce téměř bez úhony (až na závěrečný znásilňovací exces). Pekárkové jako autorce tato extrémní situace doslova „sedí“, jistá lakoničnost a živočišnost (pragmaticčnost) jejího podání jako by milostivou clonou přece jen zahalovaly (přes veškerou otevřenost) smutek „milování“ i vratkost nadějí, také se jí daří oproti prvotině text více zalidnit, celkem zdařile načrtnout některé lágrové figurky.

Druhá část Drašnarovy prózy (*Migrace*) je konstruována obdobně – jako koláž sentencí, vjemů, útržků textů, dialogů, litanických monologů, vzpomínek, halucinací, vizí, představ atd. (Fragmentárnost je zde podtržena i užitím různých typů písmen). Daří se mu sugestivně postihnout chaos, ohrožení, beznaděj, surovost, zdánlivou či skutečnou bezvýchodnost, strach, marnosti, naděje, brutalitu. Mnohovrstevnatost textu, v němž se úzce prolíná minulost (oddíly *Smetišť paměti*) s přítomností (*Migrace*), sondy do hlubin svědomí (*Trénink*), jakoby signalizovaly nesdělitelnost, nepřenositelnost a prakticky nemožnost racionální rekonstrukce a reprodukce této extrémní situace.

Všem čtyřem autorům se tedy nakonec přece jen podaří své protagonisty přenést do vysněného světa svobody (shodou okolností – s výjimkou první prózy V. Třešňáka – do USA) a navíc každý z nich nabízí jinou variantu závěrečné katarze: lze se zcela pragmaticky identifikovat, asimilovat, zabydlet (samozřejmě, že Pekárkové Jindřiška – Gin z *Kulatého světa* se do bytu „veprosí“, „veplatí“, „veslibuje“ event. „všoustá“), vdát, začít pracovat a „normálně“ žít (*Dej mi ty prachy*), lze užívat šekovou knížku jako trhacího kalendáře a milenců jako náplastí na ranky na duši (*Klára, holub růžový; Vášeň; Hester*), lze si říci – „je to tu hrozné, ale miluji to tady“ (*Desperados informačního věku*), lze bloumat evropskými metropolemi a s nostalgií občas pohlédnout směrem, kde leží třeba Praha (*U jídla se nemluví*), eventuálně si pouštět My Country (*Klíč je pod rohožkou*).

V relativně bezpečném zázemí, které „nový“ svět poskytuje, se emigrační osudy literárních hrdinů i jejich „rodičů“ zdánlivě uzavírají a naplňují, a přece teprve nyní jako by vlastně začínaly. Reflexe nového prostředí (ve velmi širokém spektru) i sebe sama v tomto prostředí mohou být i východiskem k úvahám o smyslu cest za svobodou, pravdou, důstojností, o jejich příčinách a důsledcích i o smyslu krátkodobých návštev či trvalých návratů do (případně bývalé) vlasti. Paradoxně možná teprve nyní, kdy se téma emigrace skutečně či zdánlivě vymanilo ze zpolitizovaného teritoria, nabízí se ke zkoumání v kontextu širším, obecně lidském či filozofickém a může se stát

východiskem k přemýšlení o exilu jako o jednom z fenoménů tohoto století ve smyslu úvodních slov Kosíkovy stati *Pravda exilu a exil pravdy*:

„Přemýšlet o exilu znamená ptát se, zda zkušenost vyhánění, pronásledování, blouhání, odcházení do ciziny může přispět k pochopení toho, co se dnes ve světě děje“.⁶

KRATOCHVILOV UB-DOMAN
A KRATOCHVILOVA
LITERÁRNÍ KONFES

J

⁶ K. KOSÍK, *Pravda exilu a exil pravdy*. In: *Století Markéty Samsové*. Praha.